

Diadalok és nyomorúságok

Beszélgetés Sükösd Mihállyal

A rendszerváltással egyidejűleg történelmünk sorsfordulói újra átértékelődnek. Mai történelmi ismereteink birtokában más megvilágítást kap az a sokszor nosztalgikusan idézett korszak, amelyet az '56 utáni konszolidáció kezdetének, hatalom és értelmiség kiegyezésének szoktak nevezni. A múltidéző emlékezésekben időről időre felbukkan egy értelmiségi műhely, a Belvárosi Kávéház emléke. Milyen képeket őrzöl ifjúkorod e szakaszáról?

Ha megengeded, néhány történelmi lépéssel hátrább kezdem, s igyekszem többes szám első személyben fogalmazni, egyszerűen azért, mert ez egy többes szám első személyű történet. Természetesen '56-tal kell kezdenem, amikor mi, pályakezdő írók összeverődünk a forradalmat követő durva megtorlások hónapjai után. Azok közül, akik fiatal értelmiségiként vagy íróként különféle véletlenek folytán összejöttünk, 56 után Eörsi Istvánon kívül jelentős mértékben nem bűnhődött senki, egyszerűen azért, mert főként életkorunk miatt tevékeny szerepet nem játszottunk. Néhányan emigráltak, így kerültek el a büntetést.

Frissen végzett egyetemista voltál akkor.

56 nyarán végeztem a bölcsészkaron. Évfolyamtársam volt többek közt Konrád György, akinek az októberi napokban volt ugyan egy géppisztolya, de azt sosem használta, mivel csupán Mérei tanár úr testőreként tűnt föl ezzel a lőfegyverrel. Nekem elvi okokból géppisztolyom sem volt, én csak szemlélő, megfigyelő voltam 56-ban, s a műszaki egyetem fiatal, kezdő könyvtárosaként dolgoztam. Miután közismerten a Műegyetemen kezdődtek a forradalmi események október 22-e éjszakáján, én a Műegyetem hallgatóival és tanáraival együtt 23-án felvonultam a Bem-szoborhoz, onnan átmentem a Parlament elé, és türelmesen vártam, hogy Nagy Imre megjelenjék az erkélyen. Jellemző adalék – nem személyemre, hanem arra a magatartásformára, amelyet képviseltem –, hogy a Nagy Imre kezdő szavait fogadó lehurrogás – „Nem vagyunk mi elvtársak!” – mélyen elkedvetlenített, tekeregtem még egy kicsit az utcákon, a rádióhoz nem mentem át, hazamentem, lefeküdtem, s másnap apám azzal keltett, hogy Budapesten vannak a szovjet tankok.

Ezekre az évekre – 56 novemberétől úgy 58-ig – a mai tudatunkkal mint a rettenet, a megtorlás éveire gondolunk. A bebörtönzések, a Mansfeld Péterek kivégzésének évei voltak ezek, amely utóbbiról meg kell hogy mondjam, akkor semmit nem tudtunk. Mansfeld Péter nevét először valamikor 1987–88-ban hallottam, és a baráti körömből mások sem hallották addig. Annyit tudtunk, hogy vidéken kegyetlenebb a megtorlás, mint Budapesten. A Fő utcán közismerten nem vertek. De hát legyünk hűek a történelemhez. 57–58-ban, a legdurvább megtorlás hónapjaiban a Magvető Könyvkiadó remekművek sorát adta ki, főként az élő magyar irodalomból, olyan írók műveit, akik a Rákosi-korszakban nem jelenhettek meg. A Magvetőnek sűrűn változó igazgatói mellett volt akkor egy nagyszerű fiatal lektora, Nemeskürty Ist-

ván, aki a megjelentetésükön bábáskodott. 57–58-ban nemcsak a gyűjteményes Weöres-kötet jelent meg, *A hallgatás tornya*, de hosszú évek után kiadták Pilinszky, Nemes Nagy, Rába György és Szabó Magda verseit, prózában megjelent egy gyűjteményes Mátyás-kötet, egy gyűjteményes Mészöly Miklós és egy gyűjteményes Ottlik-kötet. Akkor mi, kezdő fiatal költők, írók többek között sokat olvastunk. Olvastuk ezeket a műveket, amelyekhez addig csak a könyvtárak mélyén, az *Újhold* vagy a *Magyarok* régi számaiban férhettünk hozzá.

De nyilván nem azzal a tudattal olvastál és olvastatok akkor, hogy a polgárinak bélyegzett irodalom megjelentetése egy kultúrpolitikai koncepció része.

A legkevésbé sem. Egyrészt a hatalom akkor mással volt elfoglalva. 58–59-ben kezdett a kultúrpolitika szerveződni, az első nagy irányelvek a népi írókról s másokról akkor jelentek meg. Másrészt mi a barátainkkal nem polgári íróként, hanem előjeltelenül jelentős irodalomként olvastuk Pilinszkyt, Mátyást vagy Ottlikot. Valamikor 58-ban vagy 59-ben az akkori kultúrpolitika valamely rég elfeledett irányítója – Aczélnak ekkor még nem volt kulcsszerepe – találkozóra hívta a fiatal írókat egy óriási hodályba, már nem is tudom hova. Egyik oldalról a Tűztánc-osokat és a hozzájuk csapódott prózaírókat, a másik oldalról pedig minket, azzal a céllal, hogy mondjuk egymás szemébe, mi a bajunk egymással. Ez volt a kultúrpolitika talán első lépése akkor, egységes magyar irodal-

A Belvárosi Kávéház 1958-ban

mat akart létrehozni – elsősorban a fiatalok régiójában. Mondanom sem kell, a találkozó iszonyú balul sikerült. Jól emlékszem Györe Imre és Cs. Szabó Béla felszólalásaira; a másik oldalról megszólaló Csoóri Sándor, Tornai József, vagy a legfiatalabb Orbán Ottó egyszerűen képtelen volt kommunikálni velük. A rosszízű beszélgetés után feltápáskodtunk, de kora este lévén nem volt kedvünk hazamenni. Tizenöt-húszan is lehattunk, kerestünk egy nyitva tartó éttermet – a *Rózsafa* volt ez, nem túl messze a Fő utcai ügyészség komor épülettömbjétől, ahol nem sok hónappal korábban **Eörsit** és másokat kihallgatták. Hajnalig együtt maradtunk, sokan ott ismertük meg egymást. Ez volt a nagy bemutatkozás éjszakája, s a későbbi úgynevezett Belvárosi Kávéház alapja.

Kik tartoztak e körhöz?

A költők közül Csoóri, Tornai, Orbán Ottó, talán Kalász Márton is, erre nem esküszöm meg, Marsall László mindenképpen, ő nem hangadója, de alaptagja volt a Belvárosi Kávéháznak. Prózáírók: Konrád, Hernádi, szerénységem, Gyurkó, nem emlékszem, hogy Mészöly Miklós már akkor ott volt-e. Ő doyenünk lett, akárcsak Jancsó. Festők, közgazdászok, építészek még nem voltak a körünkben.

Miért a Belvárosi Kávéházat választottátok?

A jó isten tudja. Talán azért, mert annak voltak a legtágasabb termei, s az összetolt nagy asztalok körül jól elfértünk. Az ötvenes évek végétől úgy a hatvanas évek közepéig ott ültünk, vitáztunk. Később kiraktak bennünket, nem nézték jó szemmel a kis pénzü, keveset fogyasztó, inkább csak kávézó népséget, úgy-hogy áttettük a székhelyünket a Metropolisba, ahol rosszabbak voltak a körülmények, zene szólt, sok volt a részeg ember. Aztán a hatvanas évek második felében szétágtak az útjaink, s ebből a nagy társaságból különféle kisebb csoportok alakultak. A törés 1968-ban következett be, ideológiai értelemben is 68-cal váltak széjjel az útjaink. Akárcsak a magyar értelmiségé általában.

Ebben az időben, 1958–59-ben a *Kortárs* kritikai rovatának élén B. Nagy László körülbelül azt próbálta csinálni, amit Nemeskürty a Mag-

vetőnél. Értékeket összehozni, értékeket publikálni. Meg kell mondanom, B. Nagy Laci korai halála is bizonyítja, hogy ő nem volt olyan ügyes e téren, mint Nemeskürty, de biztos, hogy nagy szakértábort akart összehozni. És már itt hadd szögezzem le nyomatékkal, hogy ő, aki a népi irodalomtól nőtt fel, s aki Németh László ígézetében élt, soha népi-urbánus ellentétben nem gondolkodott. Mi pedig, akik éveken át ültünk a Belvárosi Kávéház kerekasztala körül, noha igen sokfelől jöttünk, különféle származásúak, vallásúak és iskolai végzettségűek voltunk, ott, azokban az években nem tapintatból nem beszélünk ilyesmiről, hanem fel sem merült bennünk ez a probléma. Egyszerűen nem volt téma a népi-urbánus ellentét. Ennek valószínűleg az volt az alapja, hogy igen egységesen ítéltük meg a körülöttünk levő magyar valóságot.

S milyen tudattal éltétek át a kivégzések, az üldöztetések, a retorziók korát? Azt nyilván tudátok, hogy az idősebb írónemzedék 56-ban tevékeny szerepet vállalt tagjaiból sokan börtönben ülnek.

56-ot ott, a mi körünkben soha senki nem tartotta ellenforradalomnak. És amennyire visszaemlékszem, és a szövegek bizonyítják, ennek a körnek az azóta többségükben jelentős íróvá vált tagjai – egyetlen kivétellel – sem versben, sem regényben, sem értekező prózában az ellenforradalom szót soha le nem írták. A hatvanas évek elején-közepén úgy láttuk, hogy ez a korszak a konszolidáció kezdete. A nagy megtorlás a hátunk mögött van, s mivel Kádár 62–63-ban megvalósította a nagy amnesztiát és meghirdette azt az együgyűségében is korszkos jelszót, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van”, mi akkor úgy ítéltük meg, hogy egy nagyon hosszú ideig tartó időszak következik, amely bizonyára jobb változata lesz az úgynevezett létező szocializmusnak, mint amilyen a Rákosi-éra volt. S amely előnyére fog különbözni a szovjet típusú szocializmustól. Nekünk, a benne élőknek pedig, szeretjük, nem szeretjük, tartósan erre kell berendezkednünk, és az úgynevezett életművünket ennek a rendszernek a keretei között kell megvalósítanunk. Ellenzéki a szó szoros, vagy a későbbi használatos értelmében ekkor még nem volt közülünk senki. Csoórinak már 57-ben megjelent a második

verseskönyve, Tornainak, Orbánnak az 50-es évek legvégén adták ki az első kötetét, Hernádi 58–59-ben publikálta a novelláit, és *A péntek lépcsőit*. Az én első novelláskötetemet Illés Endre 1960-ban adta ki. Elsőkönyves íróként ekkor indultunk, és nem voltunk a kultúrpolitika kitagadottjai. Ugyanehhez szorosan hozzátartozott, hogy az úgynevezett konszolidáció kezdetétől egészen a nyolcvanas évek közepéig, tehát a rendszer utolsó szakaszáig a legkevésbé sem voltunk preferált írók. Csoórinak például egyik évben kiadták a kötetét, nagy ritkán még díjat is kapott, vagy éppen Kubába küldték, máskor durva eltilásban volt része, s szilenciumra ítélték az *Iszapcső*ért. Mészöly Miklósnak egyik évben kiadták a regényét, a másik évben nem.

Nem beszélve az Ablakmosó-ügyről.

Az nagyon korán történt, még a hatvanas évek legelején. Amivel egyvalamit sikerült csak elérni, hogy egy feltétlenül ígértes drámaírói pálya megtört. Szeszélyes és következtelen volt az akkori kultúrpolitika. S ez jellemző volt rá az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évek végi összeomlásig. Az csupán legenda, amit ma különböző oldalokról építenek, főként Aczélról, hogy a nagy mágus csodálatos pókhálót szőtt, amelyben minden pókocskának és legyecskének megvolt a helye. Szó nem volt ilyesmiről. Bizonyos elképzelések legfőleg megfogalmazódtak, és azokat többnyire közepszerű hivatalnokok különféle képpel hajtották végre. Soha nem volt egységes döntési rendszer a kultúrpolitikában.

Mai ésszel visszagondolva nevetséges a kérdés, amit felteszek magamnak, magunknak: mennyire voltunk mi szocialisták? Miután ez az akkor használatos értelmiségi beszédmód egyik megkülönböztetetten sokértelmű szava volt, úgy gondolom, valószínűleg semmilyen meghatározható értelemben nem voltunk azok. Más kérdés, hogy többen közülünk jelentékeny marxista műveltséggel rendelkezünk.

Az olvasmányélményeken kívül Lukács közvetítette nektek a marxizmust?

A Belvárosi Kávéház kerekasztalától érdekes módon egyetlen reprezentatív szellemi irányzat hiányzott, a Lukács-iskola. Pontosabban a Lukács-iskola velünk egyidős tagjai. Nem tudnám megmondani, mi volt ennek az oka. Holott például Fehér Ferenc Konrádnak is, nekem is évfolyamtársam volt, Heller Ágnes pedig, aki pár évvel volt csak idősebb nálunk, fiatal tanárnőm volt az egyetemen. Nagyon lazán érintkeztünk velük, feltehetően azért, mert mi gyakorló írók voltunk, ők pedig teoretikusok. Azt már csak félve mondanám, hogy bár mi is baloldalinak tartottuk magunkat, ők túl egyneműen marxisták voltak baloldaliak számunkra. Ne feledjük el, ez még a Lukács-iskola osztódása előtt történt. Bár egy-két évvel később, amikor a belvárosi kör tagjainak első jelentős alkotásai megszülettek – s nem költészetben, prózában, hanem filmben –, amikor Jancsó áttört a *Szegénylegényekkel*, amely szerintem az évtized alapműve, akkor Jancsó és a *Szegénylegények*, vagy akár Hernádi Gyula művei védelmében én például együtt cikkeztem a *Népszabadságban* Heller Ágnessel. Ilyen téren tehát megtaláltuk egymást, de sem én, sem eszmetársaim nem érintkeztünk szorosabban a Lukács-iskolával. De hadd idézzek egy koronatanút, Csoóri írja: „Akárhogy szépítenénk is, ebből a megújuló kávéházi légkörből szakadt ki végül a *Szegénylegények*, az *Így jöttem*, a *Tízezer nap*, ebből

Hernádi Péntek lépcsőinje, Folyosókja, Orbán Ottó és Tornai József versei, Konrád, Sükösd esszéi, szépprózája, s ki tudná elsorolni, hogy még mi minden." Ennél lényegretörőbben nem tudom felidézni azokat az eredményeket, amelyek itt megszülettek.

S a szellemi nyitás élménye háttérbe szorította 56 emlékét.

Mi valójában egyik voltunk az akkori – már elnézést – legjobb magyar értelmiséggel abban, hogy némi amnéziánk volt. Ez az amnézia egyaránt vonatkozott a forradalom leveretésére, és az utána következő megtorlás időszakára. **Eörsi** mostanában többször emlegeti ezt a kollektív amnéziát, meg kell mondanom, szerintem némiképp eltúlozva. Ha volt ilyen, abban mi is osztoztunk. Példát mondok: Déry szabadon bocsátásakor az ember nem arra emlékezett, hogy milyen igaztalanul csukták le, hanem örült, hogy kiengedték. S annak is, hogy a kultúrpolitikának volt annyi esze, hogy viszonylag hamar publikálni engedte.

Az az író, aki a magyar irodalomból igazán hatott rám, és akit prózairóként a mai napig mesteremnek tartok: Déry volt. Nagyon sokszor tüzetesen elolvastam azt a Déry-novellát –

Legtöbbet természetesen a modern irodalomról, festészetről és filmről beszélgettünk. Gyakorló művészekből állt a belvárosi kör, többségünk olvasott külföldi irodalmat és főként külföldi lapokat. Legalább a társaságunk fele olvasott angolul, németül vagy franciául, volt aki több nyelven is, s bármilyen hihetetlen ma, három olyan jeles költő, mint Csoóri, Tornai és Orbán Ottó, egyformán gondolkodtak akkor a moderniségről, és sokat, mondhatni gátlástalanul tanultak egymástól.

Rengeteg szó esett közgazdaságtanról is. Néhány évvel 68 előtt jártunk, de megfordultak körünkben olyan közgazdászok, akik már tudták, hogy küszöbön áll a gazdasági reform. Liska Tibor, aki Hernádi barátjaként jelent meg a belvárosi körben, s aki akkor ereje és egészsége teljében lévő, elbűvölően szuggesztív fogalmazó volt, a maga basszushangján hirdette meg az általa elképzelt autonómul szocialista piacgazdaság tanait. Magam már nem voltam teljesen közgazdasági műveltség híján, mert egy-két éve a *Valóság* szerkesztőségében dolgoztam, de a többiekkel együtt szájátva hallgattam Liska fejtegetéseit.

Már említettem, hogy nem esett szó körünkben a népi-urbánus ellentétről. Holott az illusztris résztvevők fele paraszti származású volt,

értelmiség pszichológiai elfojtás-sorozatához, akkor a Bibó-felejtést – ahogy Csurka mondja – mi is kollektíven gyakoroltuk. Bibót, aki akkor épp kikerült a börtönből, sikerült szépen elfeledni, holott természetesen mindnyájan tudtunk az ő heroikus és tragikus szerepéről. Többünknek barátja volt Krassó Miklós, aki akkor már Oxfordban múlatta az időt, s aki Bibó híres 56-os kiáltványait szállította annak idején az újpesti munkástanácsba, ezért kellett gyorsan disszidálnia... Azt persze tudtuk, hogy melyikünk zsidó származású és melyikünk nem. De még négy szemközt sem beszélünk róla soha. A hatvanas években Hernádi, Konrád és én két háznyira laktunk egymástól. Hetente többször találkoztunk, a feleségeink is jóban voltak egymással, sűrűn olvastuk egymás kéziratait. Így olvastam Hernádi hosszú éveken át betiltott regényét, a *Borotvált tablót*, meg Konrád *A látogatóját*, meg *A városalapítóját*. Gyuri zsidó származású volt, Gyula a bencés atyáknál végzett Pannonhalmán, én a fásori evangélikus gimnáziumba, előbb a pápai református kollégiumba jártam. A magánéletünk intim szférájában sem jelent meg a zsidókérdés soha. Konrád az újabb írásaiban – regényeiben is, de főként az esszé-monológ tanulmányaiban – többet ír az 1944-es megpróbáltatásairól, mint amit ifjúságunk diadalmas éveiben akár magánbeszélgetésekben bármikor is említett volna.

Ha ez a kor valamiben nagyszerű volt – márpedig nem volt nagyszerű –, s ha a mi „mozgalomunk” valamiben példaadó volt, az annyi, hogy ennél fontosabb kérdésekkel voltunk elfoglalva.

Körülbelül ezzel egy időben lett hivatalos a *Valóság*, és Körösi József példászerű szerkesztése nyomán kialakult az a szerzőgárda, amely legalább két évtizeden át meghatározta a folyóirat arculatát. Körösi sűrűn járt a Belvárosi Kávéházba, s hozta a laphoz a szerzőket. A *Valóság* kiváló szerzői gárdája sokban egyezett a Belvárosi, majd a Metropol-kör résztvevőivel. Mindez addig tartott, amíg egységesek voltunk egy korszak megítélésében, egységesen reformisták. (E szót kételkedve mondom, mert mai fogalom, s mi akkor nem tekintettük magunkat reformernek, holott bizonyosan azok voltunk. Liberális értelmiségiek, a fogalom eredeti értelmében.)

S milyen viszonyok voltak az akkori politikához, mondjuk Nagy Imre kivégzése után?

58 nyarán ez a kör még nem létezett. Egyik regényemben majdnem-történelmi hitelességgel megírtam, hogy 58 nyarán már nem tudom, hogy én szaladtam-e át Konrádhoz, vagy ő hozzám, és egy harmadik barátunkkal együtt dermedten olvastuk a Népszabadság rövid közleményét. Magánemberként és magántragédiaként éltük át a kivégzéseket. S bár az átlagnál jobban informáltak voltunk, mégis, az ország lakóinak többségéhez hasonlóan semmit nem tudtunk a per fázisairól.

Életkorom okán én senkit nem ismertem a Nagy Imre-per halottjai és elítéltejei közül, csak évekkel később, szabadulásuk után ismertem meg Donáthot és Vásárhelyit, valamint Ujhelyi Szilárdot. 56 persze katartikus élmény volt mindannyiunknak, de meg kell őszintén mondanom, hogy nem olyan élmény, amely nélkül a magunk értelmiségi-írói életét elképzelhetetlennek tartottuk volna. Sokat vitatkoztunk egymás közt, s amennyire a kultúrpolitikai gyakorlat lehetővé tette, a nyilvánosság előtt is. Akkor már goromba viták folytak a népi írókról, vagy a *Jelenkor* úgyneve-

Csoóri Sándor

Hernádi Gyula

Orbán Ottó

Sükösd Mihály

Számadás a címe –, amely állítólag az ő szabadulásának az ára volt. S nagyon sokszor elolvastam a másik nagy prózairónak, Örkénynek azt a novelláját, amely az ő megszólalásának ára volt. Közismert, hogy Örkényt hajszál híján börtönbe csukták – Aczél személyes közbenjárása nélkül becsukták volna, holott nem tett se többet, se kevesebbet, mint például Tardos Tibor –, de hát éveken át nem publikálhatott. Utána megjelentette *A hatyú halála* című novelláját. Örkény vagy Déry novellájában – ha nem életművük legjobb darabjai közül valók is –, semmiféle kanosszajárásnak, megalkuvásnak nyoma sincs. Nekem mostanában többször lett volna kedvem vitatkozni **Eörsivel** vagy másokkal arról, hogy a hatvanas-hetvenes években Déry is, Örkény is, Lukács is – Illyésről és Németh Lászlóról nem beszélve – megkötötte a maga alkuját a hatalommal. Mi jött létre ennek következtében? Létrejöttek az ő öregkori remekműveik, *A kiközösítő*, a *Pisti*, Németh László nagyszerű esszéi, meg a *Ha én miniszter lennék*. Aki hivatásból foglalkozik irodalommal, tudja, vagy tudnia kellene, hogy alapvetően a megvalósult életmű számít, nem pedig az, hogy a szerző mikor, kivel vacsorázott együtt. Déry sem a tárgyalásán, sem a börtönbüntetése során egyetlen etikátlan kijelentést nem tett, még akkor sem, amikor elhatalmasodott a klausztrófiája. Többször nekiállt bűnbánó vallomást írni a zárkájában, de nem ment neki. Az írói alkata, az erkölcsé, a tehetsége ellenállt. Összetörik a ceruzám, de ilyet nem bírok leírni, mondta.

mint Csoóri, paraszt-munkás családból jött, mint Tornai Józka. A másik fele úgynevezett keresztény-úri, polgári családból származott, mint Hernádi és én, zsidó polgári családból érkezett, mint Konrád, vagy pedig definiálhatatlanul kevert családból került ki, mint Orbán Ottó. E baráti körben nem illedelmi szempontból nem tekintette polgárnak vagy parasztnak az egyik résztvevő a másikat. Annyi volt a különbség köztünk, hogy egyikünk olvasott angolul, a másikunk nem. Hogy miért nem esett szó köztünk a zsidókérdésről, ezen mostanában – mert a kor rákényszerít – sokat gondolkodom, s nem tudom a választ. Merthogy mit jelentett a zsidókérdés Magyarországon, azt ha máshonnan nem is, Konrád György és Orbán Ottó – akkor igen közeli barátaim – 44-es megpróbáltatásaiból tudtam. Arról nem is beszélve, hogy ők mennyire elevenen emlékeztek. De sosem volt szó erről köztünk.

El volt fojtva?

Nem. Egyszerűen nem volt téma. Bibó nagy tanulmányát a zsidókérdésről akkor, a hatvanas évek elején Konrád meg én biztosan ismertük, mert hisz együtt olvastuk valamikor 55-ben a parlamentni könyvtárban, a *Válasz* régi számában. De biztos vagyok benne, hogy más forrásokból, más ismeretség alapján Csoóri is ismerte. Mégis, egy ilyen alapvető tanulmány, mint a Bibóé, szóba sem került a vitáinkban. Hadd tegyem itt hozzá, hogy amennyiben volt amnéziánk, amellyel csatlakoztunk a magyar

zett polgári eltévelyedéseiről. S jócskán lehetett tudni – bár még nem voltunk a telivér Aczél-korszakban –, hogy a szakmánkból kik vállalják fel a kultúrpolitikai szerepet. A korszak hivatalos reprezentánsa, s szerintem leghitelesebb irodalomtörténész-teoretikusa, Király István a maga ízlésnormái szerint például jó lapot csinált a *Kortársból*, de köztudomású, hogy nem közölte a *Rozsdatemetőt*, a *Hideg napokat* és Lengyel József írásait. Királyt, finoman szólva, nagyon nem kedvelték a körünkben, sem az úgynevezett népies, sem az úgynevezett urbánus írók. Az a fajta szocialista realizmus-népiség-pártosság, amelyben Király gondolkodott, mélyesen idegen volt tőlünk. S ekkoriban már kirajzolódni látszott, hogy a korszak hivatalosan reprezentatív költője a népi Váci Mihály és az urbánus Garai Gábor lesz. Akikkel személy szerint semmi bajunk nem volt, csupán a teljesítményüket értékeltük másképp. Amikor kiderült, hogy Király elutasítja a *Rozsdatemetőt*, ellenben kéthavonta közli Galambos Lajos dolgozatait, egyértelművé vált, hogy ezt az értékrendet nem fogadhatjuk el, s ez a szembenállás artikulálhatóvá teszi a létünket. A történethez tartozik, hogy volt ezeknek az éveknek egy mára jórészt elfeledett fiatal és tehetséges novellistája, Gerelyes Endre, aki rettenetesen szeretett volna bekerülni a Belvárosi Kávéházba. Olvastuk ugyan az írásait, de személyesen alig ismertük. Gerelyes később írt az *Új Írás* valamelyik számába egy mérges dolgot a belvárosi úrifitűk – lásd Csoóri, Tornai – intellektuális tenyészetéről. Hát ennyire homogén volt a társaságunk.

Mikor és milyen erővonalak mentén ágaztak szét az útjaitok?

Alapvetően nem politikai okokból bomlott fel a társaságunk, hanem ahogy lenni szokott, idősebbek lettünk, családot alapítottunk, gyermekeink születtek. *Nota bene*: elég sokan közülünk többször el is váltak, s később újra nősültek. A Kádár-korszak konszolidációja életforma-változásokat idézett elő a korábbi, homogén társaságban. Magyarán: némelyeknek több pénzük lett, másoknak kevesebb. Némelyek új státusba kerültek, mások szabadúszók maradtak. Némelyek vettek autót és megtanultak kocsit vezetni, másoknak nem volt erre igényük. Kisebb-nagyobb baráti csoportok alakultak a társaságunkból, amelyek pótolták a Belvárosi Kávéház-beli műhelymunkát. Az én baráti köröm hosszú éveken át Örkényhez, kisebb részben Déryhez kötődött. A belvárosi körből Konrád, Hernádi, Orbán és én fordultunk meg sűrűn egymás lakásain, s náluk. Ez elég szoros baráti együttlét volt, éveken át. Hozzá kell tennem, már igazi urbánus gyülekezet. A hajdani társaságból pedig többen befutott alkotók lettek, leginkább Jancsó és Kósa Ferenc, aki ugyan nem volt

alaptagja a belvárosi körnek, de Csoóri társaságában gyakran megjelent köztünk.

A törés – mint említettem – ideológiai értelemben 68 után következett be. A prágai bevonulás után – bármilyen hihetetlenül hangzik is ez a mai, fiatalabb füleknek – Csoóri és Gyurkó együtt mentek el Illyés Gyulához tanácsot kérni, hogy mit tegyünk, tiltakozunk-e vagy sem. Tudomásom szerint Illyés akkor valami olyasmit mondott, „ne tegyétek, fiúk, túl nagy a kockázat”. Mondott állítólag ennél cifrábbakat is...

A hetvenes években háromféle magatartásforma jellemezte a magyar értelmiséget, amely csíráállapotában már a belvárosi kör tagjai közt is jelen volt. Leegyszerűsítve: kialakult a népi-nemzeti irányzat a népi írók mozgalmának folytatásaként, Illyés és Németh László nyomdokain. Képviselői a rendszer keretein belül, de éles kritikával vizsgálták a nemzettudat torzulásait, s emelték fel szavukat az elnyomott kisebbségi magyarság érdekében. Ennek az irányzatnak szinte első pillanattól kezdve Csoóri Sándor lett a reprezentáns gondolkodója, s írói életművével és emberi magatartásával a legnagyobb formátumú képviselője. A második alapvető magatartásforma a mai értelemben vett reformértelmiségieké – engedjék meg nekem, hogy magamat e vonulathoz soroljam. A 73–74-es csúnya értelmiségi kiközösítések előtt vagyunk, s a következőképpen gondolkodunk: ez a rendszer olyan, amilyen, a jó isten tudja, mitől szocialista, mitől nem, merthogy a klasszikus szocializmushoz semmi köze, az nyilvánvaló. Lényegesen jobb változat, mint a brezsnyevi; nekünk pedig reformértelmiségieknek az a dolgunk, hogy – kedvenc hasonlatommal szólva – belülről kivülállóan, vagy kivülállóan belülről legyünk, s nem hatalmi pozícióból, de a legális kereteken belül hajtsunk annyi hasznot, amennyit lehet. Tették ezt kortársaim és barátaim közül számosan párttagként, többnyire azért, mert úgy képzelték, belülről hatékonyabban lehet reformálni; én és mások elvi okokból pártonkívüliként. Harmadik vonulatként a hetvenes évek elején megjelent a demokratikus ellenzék, amely később létrehozta a második nyilvánosságot, a Szabad Szdeményezések Hálózatát és a majdnai ZDSZ-t. A Kádár-korszak végnapjait ez a három értelmiségi irányzat létezett Magyarországon, és – enyhe büszkeséggel mondhatom – ma számos fényes név megtalálható e három vonulatban a Belvárosi Kávéház hajdani tagjai közül. Aztán ahogy a hetvenes-nyolcvanas években a magyar és a kelet-európai történelem kényszerei egyre inkább eltávolították egymástól e három magatartásformát, úgy kerültek messze a belvárosi kör hajdani meghitt barátai is. Nem akarok fennköltet fogalmazni, mégis azt kell mondanom, ha egyszer valaki meg akarja írni a Kádár-korszak komplex eszmétörténetét, itt kell keresnie a forrásvidéket.

Van benned nosztalgia?

Részint igen, de inkább csak biológiai értelemben. Mi akkor a hatvanas évek elején voltunk fiatalok, tele írói ambíciókkal. Mára megkorosodtunk, többségünk megírt tízhúsz-valahány könyvet, nem is túl rosszakat. Most már kifele megyünk az életből; bár az embernek vannak még tervei s remélei, nem holnap fejezi be a pályáját. Igazi nosztalgiam a hajdani, ideológiai ellenszenvék nélküli együttléteinket idézi: polgár, paraszt, úgynevezett urbánus, úgynevezett népi ott ült egy kupacban, rossz szándásban, ócska nadrágban, trikóban, s itta a feketekávéját. Ennyi nosztalgia van bennem. Ugyanakkor a jobbak eszemmel belátom, hogy szükségszerűen történt így: találkoztunk, és az útjaink szükségképpen szétváltak. De nem kellett volna ennyire eldurvulniuk a viszonyoknak, nem kellett volna ennyire eltávolodni egymástól. Akkor, azt hiszem, egyikünk sem gondolt arra, hogy mi még egy klasszikus magyar parlamentáris demokráciát megérünk valaha. Legfeljebb arra gondolhattunk, hogy szerencsés külpolitikai változások esetén tovább lehet javítani a kádári modellt, valamiféle félkapitalista-félszocialista rendszert létrehozva a kétpólusú világ határára. Akkor ott még Liska sem neoszocialista neokapitalizmusról ábrándozott a maga merész utópiáiban. Hitünk abban, hogy megteremtődik a vélemény szabadság Magyarországon. De hogy szabad többpártrendszer lesz, abban aligha.

A korábbi nosztalgia tárgya, az úgynevezett konszolidáció egyszerre volt hát aranykor és vaskor?

Valóban, a hatvanas évek egyszerre volt a fényes diadalok és a szörnyű nyomorúságok évtizede. Mi 63 végén kezdtük csinálni a *Valóság*ot, Körösi József gyűjtött össze bennünket, Vitányit, Lázárt, engem, még néhányunkat. Szerkesztőbizottsági elnökünk Hégedűs Andrást nevezték ki, abból a megfontolásból, hogy ő, aki nemrég tért vissza Moszkvából friss szociológiai tudással, tanuljon köztünk, fiatalok közt egy kis gyakorlati társadalomismeretet, ugyanakkor fogjon bennünket kemény kézzel. Hégedűs ezzel szemben az élünkre állt, úgyhogy alig másfél évnyi szerkesztőbizottsági elnökség után sürgősen eltávolították a *Valóság* éléről. Nemcsak a saját írásai miatt, hanem mert a teljes tekintélyével védelmezett bennünket. Írtam akkoriban egy esszét a *Valóság*ba *Értelmiség a küszöbön* címmel, amelyet Rényi Péter ízekre szedett a *Népszabadság*ban. A tanulmányomat Hégedűs védte meg Rényivel szemben. Ez volt az utolsó csepp a pohárban, már repült is az elnöki székből. Hát ez is hozzátartozik a dicsőséges hatvanas évekhez...

Az interjút készítette:
KOVÁCS DEZSŐ

KRITIKA ALAPÍTVÁNY

Alighanem valamennyi olvasónk számára közzismert az, hogy minden kulturális lapnak rendkívül nagy szüksége van a legkülönfélébb formájú pénzügyi segítségre. A nemrég létrejött KRITIKA Alapítvány célja – miként a neve is mutatja – mindenekelőtt folyóiratunk megjelenésének támogatása. Hozzá bárki csatlakozhat, bármennyivel hozzájárulhat, s a befizetett összegek az érvényben lévő jogszabályok szerint levonhatók az adóalapból. Nagyságától függetlenül minden segítséget köszönettel fogadunk. Számítunk tehát lapunk olvasóira, barátaira, mindazokra, akik számára fontosak a KRITIKA által képviselt elvek és értékek. Mindazokra a személyekre és intézményekre, melyeknek nem közömbös a kulturális-szellemi élet nyilvánosságának sorsa.

SZÁMLASZÁMUNK
MHB 207-11290

KRITIKA ALAPÍTVÁNY

SZÁMLASZÁMUNK
MHB 207-11290